

PRESÈNCIA DE L'ELEMENT LINGÜÍSTIC BASC A LA TOPONÍMIA D'UNA ZONA DE TRANSICIÓ ENTRE ELS PIRINEUS OCCIDENTALS I ORIENTALS: LA VALL MITJANA DE L'ÈSERA

Moisès Selfa i Sastre
Universitat de Lleida

1. Introducció

El treball que a continuació presentem és fruit d'una doble activitat lingüística: la recollida d'un nombre de topònims orals i documentals de la Vall Mitjana de l'Èsera, i l'intent d'explicar-los des del punt de vista etimològic. Aquests topònims, en general, constitueixen un conjunt de testimonis lingüístics d'un enorme interès pel coneixement de les parles pirenaïques.

En el cas concret de la Vall Mitjana de l'Èsera hem documentat un nombre significatiu de topònims que creiem que es poden explicar a partir de l'element lingüístic basc, sobre tot pel que fa a la toponímia major. En aquest sentit, és d'opinió coneguda que al llarg del primer mil·lenni a.C. les col·lectivitats humanes de les actuals valls ribagorçanes van fixar políticament les seves línies essencials. Els estudis toponímics de Joan Coromines (c.f. Coromines, 1965:67-91 y 1965:153-217) ens han permès saber que, a l'igual que a la resta dels Pirineus, la població autòctona era molt possiblement de tipus basc o bascoide, la qual va habitar aquest territori fins al segle III a.C., data en què es va produir el desplaçament cap a ponent dels ilergetes.

Donades aquestes dades, el propòsit fonamental d'aquestes línies és justament tractar la influència que va poder exercir sobre la toponímia de la Vall Mitjana de l'Èsera l'esmentada població de tipus basc.

2. Delimitació geogràfica de la zona d'estudi

La zona geogràfica sobre la qual efectuem el nostre estudi lingüístic ocupa una bona part dels municipis ubicats a la dreta i esquerra dels marges del riu Èsera. Per raons purament pràctiques, s'ha preferit centrar l'estudi únicament en una part d'aquesta ampla zona geogràfica, la que ací hem denominat Vall Mitjana de l'Èsera, sector que pot considerar-se, a més a més, suficientment representatiu.

Tots els nuclis de població que conformen aquest territori ocupen aproximadament uns 110 km²; això no obstant, cap d'aquests no és suficientment gran com per a exercir de centre administratiu. En aquest sentit, els punts d'atracció més importants són Benasc, al nord, i Graus, al sud. A excepció del nucli de població de Campo, amb 358 habitants, cap dels pobles estudiats sobrepassa la xifra dels 100 habitants.

La zona sobre la qual s'efectua l'estudi és l'àrea més nord-occidental de la comarca de la Ribagorça, la qual constitueix el límit amb la veïna comarca del Sobrarb; però en cap cas pot pensar-se que es tracta d'un espai geogràfic clarament definit en relació al seu entorn. Tant geogràficament com històricament, aquesta només pot ser delimitada tenint en compte un grup més ampli de nuclis de població dels que en aquestes línies s'estudien.

Geogràficament, la Vall Mitjana de l'Èsera està formada per dues grans cadenes muntanyenques de similars característiques orogràfiques: per una part, al nord d'aquesta s'ubica la serra del Cotiella i, per una altra, al sud d'aquesta la serra del Turbó. La xarxa hidrogràfica és molt important. Així, els rius Cinca, Cinqueta i Èsera presenten uns cabals que poden ser quantiosos durant la fusió nival. La complexa xarxa d'afluents originats entre el Cotiella i la serra de Chia constitueix un laberint de barrancs que acaben formant el Barranc de Barbaruens.

3. Recopilació toponímica

Labor important, i òbviament prèvia a l'estudi pròpiament dit dels topònims, és la recopilació del material que després s'ha d'analitzar. La nostra recopilació toponímica va començar amb la revisió de la documentació inèdita directament relacionada amb la nostra zona d'estudi. En aquest sentit, vam examinar els *Documentos del Monasterio de San Victorián de Sobrarbe* (SVict.) conservats a l'Archivo Histórico Nacional (AHN) de Madrid, els quals aporten dades molt útils especialment pel que fa al nom dels pobles, l'anomenada toponímia major, però són molt pobres en proporcionar informació suficient dels noms de camps, muntanyes i partides, la toponímia menor.

En quant a la lectura i anàlisi de documentació d'èpoques més modernes, els textos que ens parlen del nom de finques i possessions són més abundants que en èpoques anteriors. La seva lectura i buidatge ens dóna com a resultat un ampli inventari de topònims utilitzats fa tres o quatre segles. Així, els *Protocolos notariales de Pedro de Guart (Protocolos)* conservats a l'Arxiu de la Catedral de Lleida (ACL) ens han estat de gran utilitat.

Finalitzada aquesta feina, vam efectuar la lectura de diverses fonts documentals ja publicades, obres com *El Cartorial de Santa Maria de Lavaix, Focs y morabatins de la Ribagorza* i *Noticias y documentos históricos del condado de Ribagorza hasta la muerte*

de *Sancho Garcés III (año 1035)*, de les quals n'hem extret substancial informació pel que fa a la toponímia major.

Una vegada que vam reunir tot el material extret de les fonts documentals citades, abans d'analitzar-lo lingüísticament, vam creure necessari comprovar la seva pervivència a la toponímia viva dels nuclis de població objecte del nostre estudi. D'aquesta manera, vam realitzar una enquesta directa per recorreguts prèviament programats que cobrien tot l'espai geogràfic desitjat. Les persones amb les quals mantinguérem les nostres enquestes són els senyors José Abentín (Abi), José Gavás (Llert), Ramón Laencuentra (Viu), Bienvenido Mascaray Sin (Campo), Ramón Noguero (Navarri) i Ramón Sesé (Biescras y Esterún). A totes elles, els volem transmetre el nostre profund agraïment.

4. Anàlisi etimològica

Presentem, a continuació, els topònims que creiem que estan etimològicament relacionats amb l'element lingüístic basc. La seva anàlisi i interpretació l'hem fet seguint la següent estructura:

- a) Introducció de la forma documental. Si el topònim perviu en l'actualitat, ho indiquem mitjançant el signe «+»; si, al contrari, es tracta d'un topònim desconegut ho indiquem mitjançant el signe «--». Pels topònims menors especificuem, a continuació, el nucli de població al qual pertanyen;
- b) Indicació de la seva situació geogràfica i administrativa així com dels seus possibles homònims i parònims toponímics, en el cas que aquests últims elements lingüístics esmentats ens siguin d'especial utilitat pel que fa a la recerca etimològica;
- c) Si el topònim és reconegut per la gent amb la qual realitzem l'enquesta, anotem la seva pronunciació popular;
- d) A continuació, presentem el context documental on aquest apareix;
- e) Per últim, abordem la seva etimologia. Normalment, després d'indicar l'ètim i el seu possible significat, remetem directament a les explicacions que ens ofereix l'*OnCat*.

CORPUS TOPONÍMIC

Abi

Pronunciació popular: [ábi]

Situació administrativa i geogràfica: sobrecollida de Ribagorça (1495). Vereda de Ribagorça (1646). Corregiment de Benabarre (1711-1783). Ajuntament (1834).

Partit judicial de Boltaña. S'incorpora a Barbaruens l'any 1845. Petit nucli de població ubicat al marge dret del riu Èsera, a prop de les immediacions de la serra del Baciero.

Documentació:

a.958, còpia del segle XVI. «...et la font de Aui...» (Serrano y Sanz, *NdocRib*, p. 245).

a.958, còpia del segle XVI. «...et la cruz de Sant Salvador de Aui...» (Serrano y Sanz, *NdocRib*, p. 245).

a.1610, «...item otro campo situado en el dicho lugar de Abi en la partida llamada a lo clot...» (ACL, P. Guart, *Protocolos*, vol. nº 2, f. 1v).

Etimologia: molt probablement del basc *abi* 'fruit de la boixerola', variant dialectal del suletí *ahabe* i de l'alavés *ábi(a)*, forma que és pròpia dels dialectes alt-navarrés meridional, guipuscoà, roncalès i biscaí (c.f. Michelena, 1990:300).

Egea

Pronunciació popular: [iqwe_éa]

Situació administrativa i geogràfica: sobrecollida de Ribagorça (1495). Vereda de Ribagorça (1646). Aldea de l'Ajuntament de la Vall de Lierp (1834). Partit judicial de Boltaña. La capitalitat de l'Ajuntament ha estat sempre a Egea, a excepció del període comprès entre 1887 i 1897, que va estar a Serrate. Nucli de població emplaçat al final del Congost de Egea, el qual dona accés a la Vall de Lierp.

Documentació:

a.1135. «...Bertran in Exeia...» (AHN, SVict., carp. 763, nº 16).

a.1608. «...de dicho lugar de exea...» (ACL, P. Guart, *Protocolos*, vol. nº 1, f. 198r).

Homònims i parònims toponímics: a tot el territori lingüístic basc és freqüent que ens trobem amb topònims explicables a partir del substantiu basc-ibèric *eche* 'casa': Echeandi 'casa gran' a Biscaia; Echezabal 'casa ampla' a Guipúscoa, Echegoyen 'casa alta' a Àlaba.

Etimologia: de l'ibero-basc *eche*. La diferència dialectal que s'estableix a l'època medieval entre el so africacat [c] <ch> a l'occident del territori basc i el so fricatiu [ç] <x> a l'orient del territori basc, justifica plenament la grafia moderna <g> i el so encara fricatiu del topònim que estem tractant (c.f. Menéndez Pidal, 1948:3).

Esterún

Pronunciació popular: [estirún]

Situació administrativa i geogràfica: sobrecollida de Ribagorça (1495). Vereda de Ribagorça (1646). Corregiment de Benabarre (1711-1783). Aldea que pertany a la Vall de

Bardaxin. Partit judicial de Boltaña. Aldea pràcticament despoblada que s'ubica a les proximitats del riu Rialbo, a la cara nor-dest del Turbó.

Documentació:

a.1610. «...jo juan mariniossa [...] del lugar desterun...» (ACL, P. Guart, *Protocolos*, vol. nº 2, f. 102r).

Etimologia: del basc *eztera* 'pedra d'afilar' (Agud-Tovar, 1991:163) més el sufix locatiu -un 'al peu de l'afilador'. En biscaí és molt probable que aquest sufix provingui d'un originari *-oin, en el qual en paraules de dues o més síl·labes s'ha complert el procés *-oin > *-uin > -un. Així, per exemple, *bartzun* 'peu de calder' és efectivament bertz + oin (c.f. Michelena, 1990:507).

Gabessaco, binia de la cassa de -- Foradada del Toscar

Documentació:

a.1612. «confronta con binia de la cassa de gabessaco...» (ACL, P. Guart, *Protocolos*, vol. nº 3, f. 172r).

Etimologia: antropònim d'origen incert. La primera part d'aquest, 'Gabesa-', té una semblança lingüística amb Gavasa, nucli de població de la Baixa Ribagorça, topònim que Coromines creu relacionat amb el basc *gabe* 'pobre, privat de', al qual possiblement s'hi va afegir la posposició basca -az 'amb' i l'article també basc -a (Coromines:1970:95).

En quant a la segona part de l'antropònim, '-co', possiblement està relacionada amb el sufix basc -ko, que indica 'possessió', àmpliament documentat (Azkue, 1905, s.v. -ko).

Llert

Pronunciació popular: [lért]

Situació administrativa: sobrecollida de Ribagorça (1488-1495). Vereda de Ribagorça (1646). Corregiment de Benabarre (1711-1833). Aldea que pertany a l'Ajuntament de la Vall de Bardaxin. Partit judicial de Boltaña. Nucli de població ubicat al marge dret del riu Rialbo, a la part més occidental del massís del Turbó.

Documentació:

a.958. «...et obaga de la costa de Lert...» (Serrano y Sanz, *NdocRib*, pág. 255).

a.1381. «...Lert...» (Serrano y Sanz, *NdocRib*, pág. 83).

a.1613. «...en la cassa de la plana de Lert...» (ACL, P. Guart, *Protocolos*, vol. nº 4, f. 108v).

Homònims i parònims toponímics: la Vall de Lierp, conjunt de set nuclis de població situats al final del Congost d'Egea.

Etimologia: del basc *le(he)r* 'pi' més el sufix locatiu també basc *-ti*. Es tracta, així doncs, d'un cas de derivació basca: *ler-ti* 'als pins' (*OnCat V*, s.v. Larén, Llarvén, b17-b27). En l'aragonès dels segles XII-XIII, tal com podem comprovar a la forma documental 'Lert', era comú utilitzar, entre d'altres, la grafia <l> per representar el so palatal líquid [l] (Cooper, 1988:214).

Naspunt -- Campo

Pronunciació popular: [laspún] oït a Navarri

Documentació:

a.1614. «...un campo nuestro sittio en el termino de dicha villa de Campo en la partida llamada a naspunt...» (ACL, P. Guart, *Protocolos*, vol. nº 5, f. 38r).

Etimologia: probablement del basc *leç-pe* 'sota la cova' més el sufix locatiu d'origen ibero-basc *-un* (veure s.v. *Esterún*) 'al peu de sota la cova'. En quant a l'alternança *l- / n-* en basc, es tracta d'un fenomen lingüístic àmpliament documentat (c.f. MICHELENA, 1990:552).

Navarri

Pronunciació popular: [nabári]

Situació administrativa i geogràfica: sobrecollida de Ribagorça (1488-1495). Vereda de Ribagorça (1646). Corregiment de Benabarre (1711-1783). Ajuntament (1834). Partit judicial de Boltaña. Ajuntat l'any 1845 a Foradada del Toscar. Nucli de població situat a la dreta del riu Èsera, enfront de Murillo de Liena.

Documentació:

s.XI. «...valle de Anabbari...» (Puig y Ferraté, *Cartoral de Lavaix*, f. V).

a.1381. «...Marco de Nauari...» (Camarena Mahiques, *Focs*, p. 35).

a.1609. «...juan de pueyo vezino del lugar de Nabarri...» (ACL, P. Guart, *Protocolos*, vol. nº 1, f. 102v).

Etimologia: l'etimologia d'aquest topònim ha estat perfectament estudiada pel professor Xavier Terrado a l'*OnCat II*, s.v. Benabarri, en una primera fase, i posteriorment en un article centrat en l'estudi de l'element *navar(r)*- a la toponímia pirenaica. Navarri és necessari relacionar-lo amb un ètim *navarri* 'pedrera' d'una base *nav-* explicable pel basc pire-

naic. Azkue troba *navarri* únicament al guipuscoà d'Andoain amb el significat de 'lloc on resten moltes pedres' (Azkue, s.v.). En base, els adjectius i els substantius no presenten diferències morfològiques fonamentals i, en conseqüència, podem pensar que tant *nabar-* com *nabarri* han pogut aparèixer en l'època on es van formar els nostres topònims substantius amb un significat de 'lloc pedregós'.

Relespe

Pronunciació popular: [reléspe]

Situació administrativa i geogràfica: sobrecollida de Ribagorça amb el nom de Las Colladas de Rolespe (1495). Corregiment de Benabarre (1711-1783), com Relaspe y Colladas. Casas de Rolespe, a l'Ajuntament de Las Colladas (1834), S'uneix a Murillo de Monclús l'any 1845. Partit judicial de Boltaña. Conjunt d'una casa situada a les immediacions del pas del riu Èsera per Navarri, molt a prop d'una concavitat.

Homònims i parònims toponímics: Lles, poblet de la Baixa Cerdanya; Liesp, nucli de població de la Vall de Bohí; Llessuí, poblet situat a la part més alta de la Vall d'Assua.

Etimologia: topònim fluvial compost on el substantiu riu apareix en una forma abreviada com és *re-* (*OnCat VI*, s.v. *Re-*, *Ri-*, *Ru-*). En quant a la segona part del topònim, aquesta sembla ser que està formada sobre el basc *leç-be* 'sota la cova'. Per tant, podem dir que Relespe és 'el riu sota la cova', fet que confirma la seva situació geogràfica.

La Vall de Lierp

Pronunciació popular: [labáldelérp], [labáldeljérp]

Situació administrativa i geogràfica: sobrecollida de Ribagorça (1495). Vereda de Ribagorça (1646). Corregiment de Benabarre (1711-1783). Partit judicial de Boltaña. La formen els pobles d'Egea, Fumarral, L'Obago, Padarnin, Piniello, Pueyo, Sala i Serrate. Vall situada al sud del Turbó, en l'interfluvi Isàbena-Èsera.

Documentació:

a.1023. «...Asnerus, senior de Lirb...» (Serrano y Sanz, *NdocRib*, pág. 487).

a.1229. «...que est in Ualle de Lirb...» (AHN, *SVict.*, carp. 770, nº 13).

a.1381. «...Val de Lirp...» (Camarena Mahiques, *Focs*, p. 39).

a.1609. «...y habitantes del lugar de Padarnin de la Balle de Lierp...» (ACL, P. Guart, *Protocolos*, vol. nº 1, f. 163v).

Homònims i parònims: Llert, nucli de població situat al nord-est de la Vall de Lierp.

Etimologia: del basc *le(he)r* 'pi' més el sufix locatiu d'origen també basc –BE 'per sota de'. Es tracta, per tant, d'un cas de derivació basca: *ler-be* 'per sota dels pins' (*OnCat V*, s.v. Larén, Llarvén, b23-b27).

Viu

Pronunciació popular: [bíu], [víu]

Situació administrativa i geogràfica: sobrecollida de Ribagorça (1488-1495). Vereda de Ribagorça (1646). Corregiment de Benabarre (1711-1783). Ajuntament al 1834. Entre 1857 i 1873 va romandre unit a Foradada del Toscar. Partit judicial de Boltaña. Llogaret situat a les estribacions del Cotiella, per la cara sud-est.

Documentació:

s.f. «...alode in kastro Vivo...» (Serrano y Sanz, *NdocRib*, p. 445).

a.946. «...in pau de kastro Vivitano...» (Serrano y Sanz, *NdocRib*, p. 466).

a.1609. «un campo mio sitiado en el termino del lugar de Viu...» (ACL, P. Guart, *Protocolos*, vol. nº 1, f. 228v).

a.1613. «...vezino del lugar de Biu...» (ACL, P. Guart, *Protocolos*, vol. nº 4, f. 94r).

Homònims i parònims toponímics: Viu de Llevata, població agregada al Pont de Suert; Viuet, llogaret de la Vall de Barravés; Viuverri, ermita antiga del terme de Monatanuy; Viubi, partida de cultiu al terme d'Areny; Viu, poblet situat entre Linás de Broto i Torla; Vio, nucli de població per damunt del riu Aso; Bius, Biusalheit, Bious-Artigues, nom d'un conjunt de partides de la Vall d'Osseau .

Etimologia: d'un antic *bigó* on conflueixen una arrel germànica i una arrel basco-aquitànica. És possible acceptar una arrel *bigó*, la qual està documentada a l'antroponímia catalana d'època carolíngia. Només cal recordar el nom del comte Bigo de Ribagorça. Paral·lelament, també és admissible pensar en una arrel basco-aquitànica, ja que en navarrès *bigó* designa una 'forca de dues puntes que s'utilitza a les eres per moure la palla, donar voltes a les messes i enastar paquets d'aquesta'. En un nom tan breu és inevitable la confluència d'elements lingüístics diferents.

BIBLIOGRAFIA

Agud, Manuel; Tovar, Antonio. *Diccionario etimológico vasco*. Vol. 4, Anejos del Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo», serie «Obras completas de Luis Michelena». San Sebastián, 1991.

Azkue, M. Asunción. *Diccionario Vasco-español-francés*. Bilbao, 1905.

Camarena Mahiques, José. *Focs y Morabatins de Ribagorza (1381-1285)*. Anúbar. València, 1966.

Cooper, Louis. «Sobre la lengua del Alto Aragón (1258-1495)». Traducción de María Luisa Arnal Purroy. *Archivo de Filología Aragonesa*, XII. (1998) pp. 211-229.

Coromines, Joan. *Estudis de toponímia catalana*. 2 vols. Biblioteca Filològica Barcino. Barcelona, 1965 (I)-1970(II).

Coromines, Joan. *Onomasticon Cataloniae. Els noms de lloc i de persona de totes les terres de llengua catalana*. Vols. II a IV. Curial. Barcelona, 1994-1996.

Menéndez Pidal, Ramón. «Javier-Chabbarri, dos dialectos ibéricos». *Emérita*, XVI. (1948). pp. 1-13.

Michelena, Luis. *Fonética histórica vasca*. Anejos del Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo», serie «Obras completas de Luis Michelena». San Sebastián, 1990.

Puig i Ferraté, Ignasi. «El Cartoral de Santa Maria de Lavaix». *Els monestirs durant els segles XI-XIII*. La Seu d'Urgell, 1984.

Serrano y Sanz, Manuel. «Noticias y documentos históricos del condado de Ribagorza hasta la muerte de Sancho Garcés III (año 1035)». *Centro de Estudios Históricos*. Madrid, 1912.

Terrado, Xavier. «El elemento -nava(r)- en la toponimia pirenaica y el nombre de Navarra». *Toponimia. Más allá de las fronteras lingüísticas* (ed. Javier Terrado, 1998). *Quaderns de Sintagma*. Lleida. pp. 53-67.